

DAVLAT TIBBIYOT MUASSASALARIDA XARAJATLAR VA DAROMADLAR HISOBINING NORMATIV-HUQUQIY ASOSLARI

Ruziyeva Umida Muzaffarovna
TDIU mustaqil izlanuvchisi

Annotatsiya. Ushbu tezisdavlat tibbiyot muassasalarida xarajatlari va daromadlar hisobining normativ-huquqiy asoslari yoritilgan. Xususan, ular to'rt guruhga ajratilib, tasniflangan holda tavsiflab berilgan hamda tadqiqot natijalari asosida xulosalar shakllantirilgan.

Kalit so'zlar: tibbiyot muassasasi, davlat tibbiyot muassasasi, daromad, xarajat, buxgalteriya hisobi, byudjet hisobi, byudjet hisobi standartlari, hisob siyosati.

Аннотация. В данном тезисе освещены нормативно-правовые основы учета расходов и доходов в государственных медицинских учреждениях. В частности, они были разделены на четыре группы, классифицированы и описаны, а на основе результатов исследования сформированы выводы.

Ключевые слова: медицинское учреждение, государственное медицинское учреждение, доход, расход, бухгалтерский учет, бюджетный учет, стандарты бюджетного учета, учетная политика.

Abstract. This thesis highlights the regulatory and legal framework for accounting for expenses and income in state medical institutions. In particular, they were divided into four groups, classified and described, and conclusions were formed based on the research results.

Keywords: medical institution, state medical institution, income, expenditure, accounting, budget accounting, budget accounting standards, accounting policy.

Kirish. Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan islohotlarning asosiy ustuvor yo'nalishlaridan biri sog'liqni saqlash tizimini isloh qilish va tibbiyot muassasalari faoliyati samaradorligini oshirishga qaratilgan. Xususan, "O'zbekiston - 2030" strategiyasida [8] aholi talablariga va xalqaro standartlarga to'liq javob beradigan tibbiyot tizimini tashkil qilish borasida belgilangan ustuvor vazifalar ijrosini ta'minlash bugungi kunning dolzabr masalalaridan hisoblanadi. Bunda mavjud tibbiyot muassasalari faoliyatini samarali tashkil etish, mavjud resurslardan oqilona foydalanish, daromadlar va xarajatlari hisobini to'g'ri yuritish va moliyaviy hisobotda aks ettirish muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki, birgina daromad va xarajatlari tibbiyot muassasasining iqtisodiy-moliyaviy salohiyatini belgilash, uning moliyaviy holatiga baho berish va istiqbolda rivojlanish yo'nalishlarini rejalashtirish imkonini beradi. Shu bois, tibbiyot muassasalarda daromadlar va xarajatlarni tan olish, baholash, buxgalteriya hisobida hisobga olish va moliyaviy hisobotda aks ettirishning me'yoriy-huquqiy asoslarini bilish, ularni to'g'ri talqin qilgan holda amalda qo'llay olish ko'nikmalariga ega bo'lish muhim hisoblanadi.

Mavzuga oid adabiyotlar sharhi. Albatta, amalda davlat tibbiyot muassasalarida daromadlar va xarajatlar hisobining me'yoriy-huquqiy asoslari mavjud bo'lib, bugungi kunda amaldagi mavjud muammolarni bartaraf etish va xalqaro standartlar asosida takomillashtirish masalalari tadqiq qilib o'rganilmoqda. Jumladan, N.B.Berkinova, M.P.Sarunova va S.V.Kikeevalar [9] tibbiyot muassasalarida daromadlar va xarajatlar buxgalteriya hisobini tashkil etish, ularni me'yoriy-huquqiy tartibga solish va hisobga olish uslubiyotini takomillashtirish masalalarini Rossiya Federatsiyasi qonunchiligi va xalqaro standartlar asosida tadqiq qilib o'rganishgan. Ular daromadlar va xarajatlar tushunchalari, ularni tasniflash, buxgalteriya hisobi va hisobotida aks ettirish, tibbiyot muassasalarida buxgalteriya hisobining o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olish masalalariga e'tibor qaratishadi. Bunda mualliflar asosan tibbiyot muassasalarida majburiy tibbiy sug'urta va pullik xizmatlar bo'yicha hisob-kitoblarni buxgalteriya hisobida hisobga olish va hisobotda aks ettirish masalalarini tadqiq qilib o'rgangan holda o'z yondashuvlarini keltirib o'tishgan.

Z.D.Iskakova, A.J.Kapenova va S.V.Zenchenkolar [10] tomonidan Qozog'iston Respublikasi sog'liqni saqlash tizimini moliyalashtirish mexanizmi va uni takomillashtirish yo'nalishlari borasidagi ilmiy izlanishlarida empirik ma'lumotlar tahlili va xalqaro tajriba o'rganilgan holda sog'liqni saqlash tizimida xarajatlarni moliyalashtirish manbalari bo'yicha tasniflaydi va moliyalashtirish manbalari bo'yicha xarajatlarni taqsimlash sxemasini ko'rsatib o'tadi. Biroq, mualliflar moliyalashtirish manbalari va ular bo'yicha xarajatlarni taqsimlashda statistik ma'lumotlar va xalqaro tajribalarga asoslangan holda o'z yondashuvlarini keltirishadi. Ya'ni, Qozog'iston Respublikasi qonunchiligida belgilangan talablar mualliflar tomonidan bayon qilinmagan.

Sh.M.Qurbonov davlat tibbiyot tashkilotlarida byudjetdan tashqari mablag'lar hisobi va ichki auditni takomillashtirish borasida ilmiy izlanishlar olib borgan bo'lib, u "O'zbekiston Respublikasida byudjet hisobining standartlarini bosqichma-bosqich Davlat sektorida buxgalteriya hisobining xalqaro standartlariga (IPSAS) moslashtirishni nazarda tutuvchi amaliy chora-tadbirlar amalga oshirilib kelinmoqda" [11] deb ta'kidlaydi. Shuningdek, muallif amaldagi normativ-huquqiy hujjatlarda belgilangan tartib-qoidalar, iqtisodchi olimlarning yondashuvlarini tadqiq qilib o'rganish asosida davlat tibbiyot tashkilotlarida byudjetdan tashqari mablag'lar hisobi va hisobotining maqsadi, vazifalari, funksiyalari, predmeti, obyekti va usullarini mazmun jihatdan uzviy ketma-ketlikda shakllantirilgan holda ko'rsatib o'tadi. Bunda muallif asosan amaldagi normativ-huquqiy hujjatlarga tayangan holda o'z yondashuvlarini amalga oshiradi.

A.G'.Meliboyevning davlat sektorida buxgalteriya hisobining xalqaro standartlariga muvofiq daromadlar hisobini tashkil etish borasida olib borgan izlanishlarida «Byudjet ijrosi jarayonida aktivlar va majburiyatlarning, shuningdek mazkur aktivlar va majburiyatlarni o'zgartiruvchi muomalalarning holati to'g'risidagi axborotni to'plash, ro'yxatdan o'tkazish va umumlashtirishning tartibga solingan tizimi bo'lgan byudjet hisobini yuritishga qo'yilgan yagona talabni

byudjet hisobi standartlari belgilaydi» [12] degan fikrni ilgari suradi. Fikrimizcha, byudjet tashkilotlarida byudjet hisobini, xususan daromadlar va xarajatlarni hisobga olish va moliyaviy hisobotda aks ettirish bo'yicha yagona talablar faqat byudjet hisobi standartlarida belgilangan emas.

Tadqiqot metodologiyasi. Davlat tibbiyot muassasalarida xarajatlar va daromadlar hisobining normativ-huquqiy asoslarini o'rganishda mantiqiy fikrlash, dalillar to'plash, tasavvur etish, qiyoslash, shakllantirish va ilmiy adabiyotlar kuzatish kabi tadqiqot metodlaridan foydalanildi.

Tahlil va natijalar. Ma'lumki, davlat tibbiyot muassasalari moliyaviy faoliyatini mablag'lar bilan ta'minlashning ahamiyati va zaruratidan kelib chiqqan holda ular faoliyatini moliyalashtirish manbalari bo'yicha daromadlarni hamda shakllantirilgan mablag'lar sarfi bilan bog'liq xarajatlarni hisobga olish va ular to'g'risidagi ma'lumotlarni moliyaviy hisobotda taqdim etishni tartibga solishning me'yoriy-huquqiy bazasi yaratilgan bo'lib, ularni quyidagicha tasniflash mumkin (jadval).

Jadval

Davlat tibbiyot muassasalarida daromadlar va xarajatlar hisobining me'yoriy-huquqiy asoslari⁵

№	Me'yoriy-huquqiy hujjatlar		
	Guruh	Tasnifi	Tavsifi
1	O'zbekiston Respublikasi Qonunlari	O'zbekiston Respublikasining Buxgalteriya hisobi to'g'risidagi Qonuni, Byudjet kodeksi, Soliq kodeksi	Ushbu me'yoriy hujjatlar davlat tibbiyot muassasalarida daromadlar va xarajatlarni hisobga olish va moliyaviy hisobotda aks ettirish hamda ular bilan bog'liq soliq munosabatlarni tartibga soladi.
2	Byudjet hisobining standartlari	Byudjet hisobi standartlari, Davlat sektorida buxgalteriya hisobining xalqaro standartlari	Mazkur me'yoriy hujjatlarda tibbiyot muassasalarida daromadlar va xarajatlarni tan olish, ular bilan bog'liq operatsiyalarni hisobga olish va moliyaviy hisobotda aks ettirish tartibi belgilangan.
3	Buxgalteriya hisobini yuritish va moliyaviy hisobotni tayyor-lash tartibini belgilaydigan qonun osti hujjatlari	Buxgalteriya hisobini yuritish va moliyaviy hisobotni tayyorlash tartibini belgilaydigan nizomlar, yo'riqnomalar, uslubiy ko'rsatmalar va boshqalar.	Ushbu qonun osti hujjatlari davlat tibbiyot muassasalari daromadlari va xarajatlarning buxgalteriya hisobini yuritish tartibini belgilaydi.
4	Buxgalteriya hisobini yuritish va moliyaviy hisobotni tayyor-lash tartibini belgilaydigan ichki me'yoriy hujjatlar	Hisob siyosati	Hisob siyosati ichki me'yoriy hujjat bo'lib, u davlat tibbiyot muassasasida daromadlar va xarajatlarni tan olish, buxgalteriya hisobi va hisobotida aks ettirish uchun foydalaniladigan maxsus prinsiplar, usullar, tartib va amaliy yondashuvlarni ifodalaydi.

Mazkur jadvalda davlat tibbiyot muassasalarida daromadlar va xarajatlar hisobining me'yoriy-huquqiy asoslari to'rt guruhga tasniflangan bo'lib, uning birinchi guruhi "O'zbekiston Respublikasi qonunlari"ga quyidagilar kiradi:

O'zbekiston Respublikasining Byudjet kodeksi. Mazkur hujjat O'zbekiston Respublikasining byudjet tizimi byudjetlarini shakllantirish, tuzish, ko'rib chiqish,

⁵ Tadqiqot natijalari asosida muallif tomonidan shakllantirilgan.

qabul qilish, tasdiqlash, ijro etish, davlat tomonidan mablag‘ jalb qilish va byudjet to‘g‘risidagi qonunchilik ijrosini nazorat qilish sohasidagi munosabatlarni tartibga soladi [1].

O‘zbekiston Respublikasining Buxgalteriya hisobi to‘g‘risidagi Qonuni [2]. Ushbu qonun nafaqat tibbiyot muassasalarida daromadlar va xarajatlarni hisobga olish tartibini, balki tibbiyot muassasalarida buxgalteriya hisobini tashkil etish, yuritish va hisobotni tuzish tartibi belgilangan.

O‘zbekiston Respublikasining Soliq kodeksi. Bu esa, soliqlar va yig‘imlarni belgilash, joriy etish va bekor qilishga, hisoblab chiqarish hamda to‘lashga doir munosabatlarni, shuningdek soliq majburiyatlarini bajarish bilan bog‘liq munosabatlarni tartibga soladi [3]. Tibbiyot muassasalari daromadlari va xarajatlari bevosita soliq oqibatlarini keltirib chiqaradi. Shu sababli, tibbiyot muassasalari tomonidan soliq to‘lovchi va soliq agenti sifatida to‘lanadigan soliqlar va yig‘imlarni hisoblab chiqarish, hisobga olish, soliq summasini to‘lash va soliq hisobotini taqdim etish tartibi ushbu kodeksda belgilangan tartiblarga asoslanadi.

Ikkinchi guruhga tibbiyot muassasalari daromadlari va xarajatlarini tan olish, buxgalteriya hisobida hisobga olish va moliyaviy hisobotda aks ettirish tartibi belgilangan byudjet hisobining standartlari (BHS) kiradi. Xususan, bugungi kunda O‘zbekiston Respublikasining Byudjet kodeksi va “Buxgalteriya hisobi to‘g‘risida”gi Qonuniga muvofiq hamda byudjet hisobini davlat sektorida moliyaviy hisobotlarning xalqaro standartlariga (IPSAS) uyg‘unlashtirish maqsadida amalga oshirilgan chora-tadbirlar natijasida quyidagi byudjet hisobi standartlari tasdiqlandi va amaliyotga joriy etildi.

Uchinchi guruhga buxgalteriya hisobini yuritish va moliyaviy hisobotni tayyorlash tartibini belgilaydigan qonun osti hujjatlari kiradi. Jumladan: “Byudjet tashkilotlarida buxgalteriya hisobi to‘g‘risidagi Yo‘riqnoma”; «Byudjet tashkilotlari va byudjet mablag‘lari oluvchilarning xarajatlar smetasi va shtat jadvallari tuzish, tasdiqlash va ro‘yxatdan o‘tkazish tartibi to‘g‘risidagi Nizom»; “Tibbiyot muassasalarini moddiy rag‘batlantirish va rivojlantirish jamg‘armasi to‘g‘risidagi Nizom”; «Byudjet tashkilotlarining xarajatlarini moliyalashtirish tartibi to‘g‘risida Nizom».

To‘rtinchi guruh buxgalteriya hisobini yuritish va moliyaviy hisobotni tayyorlash tartibini belgilaydigan ichki me‘yoriy hujjatlar bo‘lib, jumladan davlat tibbiyot muassasasida daromadlar va xarajatlarni tan olish, buxgalteriya hisobida hisobga olish va byudjet hisobotida aks ettirish tartibi yoritib beriladigan ichki me‘yoriy hujjat bu hisob siyosati hisoblanadi. Unda davlat tibbiyot muassasalari xarajatlari va daromadlarini buxgalteriya hisobi va hisobotida aks ettirishning maxsus prinsiplari, usullari, tartibi va amaliy yondashuvlari belgilanadi. Shu nuqtai-nazardan, u davlat tibbiyot muassasalari daromadlari va xarajatlarining aniqligi, to‘g‘riligi va shaffofligini, nazoratni kuchaytirish, amaldagi me‘yoriy-huquqiy hujjatlarda belgilangan tartib-qoidalarga rioya qilish hamda moliyaviy faoliyat barqarorligini ta‘minlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Xulosa. Shunday qilib, davlat tibbiyot muassasalarida xarajatlar va

daromadlar hisobining normativ-huquqiy asoslari tadqiq qilib o'rganish orqali quyidagi xulosalar shakllantirildi:

tibbiyot muassasalarida daromadlar va xarajatlarni o'z vaqtida tan olish, buxgalteriya hisobi va hisobotida to'g'ri aks ettirish, uning moliyaviy salohiyatini belgilash, moliyaviy holatiga baho berish va kelgusida rivojlanish yo'nalishlarini rejalashtirishda aniq, shaffof va o'rinli axborotlar bilan ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etishi asoslab berildi;

monografik tadqiqot obyekti "Respublika qon quyish markazi" davlat byudjetidan moliyalashtiriladigan davlat tibbiyot muassasasi bo'lganligi bois, uning moliyaviy faoliyatini moliyalashtirish manbalari bo'yicha daromadlarni hamda shakllantirilgan mablag'lar sarfi bilan bog'liq xarajatlarni hisobga olish va ular to'g'risidagi ma'lumotlarni moliyaviy hisobotda taqdim etishni tartibga solishning me'yoriy-huquqiy asoslari "O'zbekiston Respublikasi Qonunlari", "Byudjet hisobining standartlari", "Buxgalteriya hisobini yuritish va moliyaviy hisobotni tayyorlash tartibini belgilaydigan qonun osti hujjatlari" va "Buxgalteriya hisobini yuritish va moliyaviy hisobotni tayyorlash tartibini belgilaydigan ichki me'yoriy hujjatlar" guruhlariga ajratilib, tasniflangan holda tavsiflab berildi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasining Byudjet kodeksi. <https://lex.uz/docs/2304138#2304143>
2. O'zbekiston Respublikasining Buxgalteriya hisobi to'g'risidagi qonuni. <https://lex.uz/acts/90762>
3. O'zbekiston Respublikasining Soliq kodeksi. <https://lex.uz/docs/4674902>
4. "O'zbekiston-2030" strategiyasi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentyabrdagi PF-158-son Farmoniga 1-Ilova. <https://lex.uz/ru/docs/6600413>
5. Берикова Н.Б., Сарунова М.П., Кикеева С.В. Организация бухгалтерского учета доходов и расходов бюджетных учреждений здравоохранения. *Экономическая политика и финансовые ресурсы*. 2025; 4(2): С 71-86.
6. Искакова З.Д., Капенова А.Ж., Зенченко С.В. Механизм финансирования здравоохранения в Казахстане и направления его совершенствования. Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің ХАБАРШЫСЫ. №2, 2025. 179-190 с.
7. Qurbonov Sh.M. Davlat tibbiyot tashkilotlarida byudjetdan tashqari mablag'lar hisobi va ichki auditni takomillashtirish. I.f.f.d. (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati. – T.: 2021. – 14 b.
8. Meliboyev A.G'. Davlat sektorida buxgalteriya hisobining xalqaro standartlariga muvofiq daromadlar hisobini tashkil etish. Yashil iqtisodiyot va taraqqiyot, 2024-yil, iyun. №6-son. 390-393 betlar.